

На виконання Указу Президента України №523/2016 «Про заходи у зв'язку з 85-ми роковинами Голодомору 1932 - 1933 років в Україні - геноциду Українського народу» Міністерство освіти і науки України рекомендує загальноосвітнім навчальним закладам у 2017/2018 навчальному році вивчати курс за вибором «Голодомор 1932 – 1933 років в Україні: історія, уроки на майбутнє».

Програма схвалена Міністерством (лист Міністерства №1\11-7721 від 02.08.2017).

Український науково-дослідний та освітній центр
вивчення Голодомору (HREC in Ukraine)

Навчальна програма
курсу за вибором
для учнів 10-11 класів

**ГОЛОДОМОР 1932 – 1933 РОКІВ В УКРАЇНІ:
ІСТОРІЯ, УРОКИ НА МАЙБУТНЄ**

(35/17 годин)

Київ – 2017

Пояснювальна записка

Курс за вибором «Голодомор 1932 – 1933 років в Україні: історія, уроки на майбутнє» є варіативною складовою суспільствознавчої освіти, метою якої є соціалізація особистості, формування в учнів національної самосвідомості й світоглядних засад, аналітичного мислення й відповідальності за власні вчинки, а також розвиток культурних потреб і творчих здібностей, дослідницьких навичок та здатності до самонавчання й самовдосконалення в умовах глобальних змін і викликів.

Реалізація цієї мети здійснюється не лише в курсі системного вивчення історії, а передусім на прикладі особливо значущих (як героїчних, так і трагічних) подій, які назавжди вкарбувалися в історію та свідомість українського народу, визначили характер його буття, а також місце й роль у світових цивілізаційних процесах. Саме такими трагічними подіями був Голодомор 1932 – 1933 років. Відповідно залучення учнів до його ґрунтовного вивчення сприяє усвідомленню морального обов'язку перед минулими та наступними поколіннями українців, відновленню історичної справедливості, збереженню національної пам'яті про жертви Голодомору та утвердженню в суспільстві нетерпимості до будь-яких проявів насильства.

Мета курсу

Метою курсу є: а) на прикладі ґрунтовного вивчення теми «Голодомор 1932 – 1933 років в Україні: історія, уроки на майбутнє» сприяти формуванню особистості, яка визнає загальнолюдські та національні цінності й керується морально-етичними критеріями та почуттям громадянської відповідальності у власній поведінці; б) виховання суспільної свідомості, зорієнтованої на актуалізацію патріотичного потенціалу, відчуття приналежності до власної країни, її історичних, політичних і культурних цінностей, а також настанову на демократичні пріоритети й злагоду в суспільстві; в) прищеплення нетерпимості до порушення прав людини та застосування насильства для розв'язання суспільних питань, уміння знаходити порозуміння задля досягнення суспільно значущих цілей.

Реалізація цієї мети здійснюється через розвиток основних складових історичної свідомості: а) накопичення знань про причини, механізми, масштаби та наслідки Голодомору 1932 – 1933 років та роль в цьому комуністичної тоталітарної та імперської ідеології у тогочасній та сучасній інтерпретаціях; б) оволодіння способами розумових дій, необхідних для розуміння минулого, осягнення сучасного і прогнозування майбутнього, а саме: бачення зв'язків між історичними подіями та явищами (логічне мислення); уміння оцінювати їх під різними кутами зору (критичне мислення); знаходження нових аспектів змісту чи нових способів розв'язання проблем (творче мислення); співпереживання людям, що опинилися у вирі трагічних історичних подій (емпатійне мислення).

Компетентнісний потенціал курсу (за ключовими компетентностями)

№	Ключові	Компоненти
---	---------	------------

з/п	компетентності	
1	Спілкування державною (і рідною, в разі відмінності) мовами	<p>Уміння: доступно і переконливо висловлювати думки щодо подій Голодомору, використовувати виражальні можливості мови для опису цих подій і сучасного ставлення до них, реагувати мовними засобами на інформацію, пов'язану з темою Голодомору; розпізнавати мовні засоби впливу, розрізняти техніки переконування та маніпуляції; вести аргументовану дискусію на відповідну тематику; читати і розуміти перекладені та адаптовані українською літературною мовою писемні джерела, авторські історичні й соціально-політичні публікації на тему Голодомору; творити українською мовою (усно і письмово) тексти історичного та соціального змісту.</p> <p>Ставлення: повага до української як державної / рідної (у разі відмінності) мови, зацікавлення її розвитком, розуміння цінності кожної мови; критичне сприймання інформації історичного та суспільно-політичного характеру; толерантне ставлення до альтернативних висловлювань інших людей.</p> <p>Навчальні ресурси: доповідь, виступ, дискусія.</p>
2	Спілкування іноземними мовами	<p>Уміння: читати і розуміти науково-популярні публікації та художні твори про Голодомор іноземною мовою; знаходити потрібну інформацію про Голодомор іноземними мовами; створювати іноземною мовою інформацію про Голодомор та сучасне його осмислення українським суспільством; спілкуватися з однолітками, які представляють різні країни, для взаємообміну знаннями про Голодомор.</p> <p>Ставлення: інтерес до іншомовних інтерпретацій подій, пов'язаних з Голодомором.</p> <p>Навчальні ресурси: іншомовні науково-популярні публікації, адаптовані художні твори іноземною мовою.</p>
3	Математична компетентність	<p>Уміння: оперувати цифровими даними, математичними поняттями для пізнання і пояснення подій, явищ і процесів, пов'язаних з Голодомором; перетворювати джерельну інформацію з однієї форми в іншу (текст, графік, таблиця, схема тощо); будувати логічні ланцюжки подій, вчинків; використовувати статистичні матеріали у вивченні даної теми.</p> <p>Ставлення: прагнення обирати раціональні способи пояснення подій минулого, причин і можливих шляхів розв'язання сучасних соціальних, політичних, економічних проблем.</p> <p>Навчальні ресурси: джерела із статистичними даними у формі діаграм, таблиць, графіків тощо.</p>
4	Основні компетентності у природничих науках і технологіях	<p>Уміння: пояснювати та оцінювати вплив природного середовища на життя людини на прикладі початку 1930-х рр. в Україні; розкривати зміст і значення господарських, промислових, наукових і науково-технічних впливів на суспільне життя.</p> <p>Ставлення: визнання цінності природних ресурсів і готовність раціонально використовувати в повсякденному житті; сміливість реагувати на ризики екологічних загроз, долучаючись до громадських акцій на захист природи.</p> <p>Навчальні ресурси: матеріали про природні ресурси України.</p>
5	Інформаційно-цифрова компетентність	<p>Уміння: працювати з різними джерелами інформації, здатність їх критично оцінювати й диференціювати, виявляти пропагандистське й морально-етичне підґрунтя інформаційних ресурсів; використовувати цифрові технології для пошуку потрібної історичної та соціальної інформації, з проблем Голодомору, її нагромадження, перевірки і впорядкування; створювати вербальні й візуальні (графіки, діаграми, фільми) тексти, мультимедійні презентації та поширювати їх; виявляти маніпуляції інформацією соціального та історичного змісту в процесі аналізу повідомлень електронних медіа; виявляти джерела та авторів інформації, робити коректні посилання.</p> <p>Ставлення: дотримання визначених норм поведінки і моральних правил у роботі з інформацією про Голодомор, зокрема дотримання авторського права.</p> <p>Навчальні ресурси: публікації про Голодомор, електронні інформаційні ресурси, цифрові бібліотеки.</p>
6	Уміння вчитися впродовж життя	<p>Уміння: визначати власні навчальні цілі в соціальній сфері й галузі знань про Голодомор; аналізувати процес власного навчання, відстежувати зміни у сприйнятті інформації; знаходити й опрацьовувати джерела соціальної та історичної інформації; критично аналізувати й узагальнювати здобуті відомості й досвід.</p>

		<p>Ставлення: розуміння соціальної ролі здобуття знань про Голодомор, відкритість до сталого самонавчання, бажання ділитися знаннями з іншими.</p> <p>Навчальні ресурси: матеріали, в яких відображено алгоритми опрацювання інформації, пов'язаної з Голодомором.</p>
7	Ініціативність і підприємливість	<p>Уміння: використовувати досвід пізнання історії Голодомору для вибору дійових життєвих стратегій; виявляти можливості й загрози для майбутньої професійної та підприємницької діяльності, аналізуючи уроки Голодомору; поширювати знання про нього у власній громаді; генерувати нові ідеї, оцінювати переваги і ризики, вести перемовини, працювати самостійно і в групі; планувати, організовувати, реалізовувати індивідуальні чи командні проекти (зокрема дослідницько-пошукового характеру), представляти їх результати.</p> <p>Ставлення: готовність використовувати досвід, набутий під час вивчення курсу, для самопізнання й досягнення добробуту; усвідомлення важливості дотримання етичних норм у практичній діяльності; зважений підхід до ухвалення рішень, що несуть ризики, ґрунтований на досвіді минулого і сучасного соціального життя.</p> <p>Навчальні ресурси: особисті історії людей, що пережили Голодомор.</p>
8	Соціальна та громадянська компетентності	<p>Уміння: критично аналізувати джерела масової інформації про Голодомор для протистояння деструктивним і маніпулятивним технікам впливу; знаходити переконливі історичні приклади вирішення конфліктів; працювати в групі, досягати порозуміння та налагоджувати співпрацю, використовуючи власний і чужий, зокрема взятий з історії, досвід; бути активним і відповідальним членом громадянського суспільства, що знає права людини і вміє їх захищати; ухвалювати зважені рішення, спрямовані на розвиток місцевої громади і суспільства, використовуючи знання з історії та інших соціальних дисциплін; ефективно співпрацювати з іншими, ініціювати та реалізовувати проекти.</p> <p>Ставлення: ідентифікування себе як особистості й громадянина України; усвідомлення цінності людини (її життя, здоров'я, честі й гідності, недоторканності й безпеки); співпереживання за долю рідних і близьких, інших осіб, що потребують допомоги і підтримки; пошанування досвіду й цінностей власного й інших народів, держав, релігій і культур; толерантне сприйняття і ставлення до життєвої позиції іншого; волонтерство, підтримка громадських проектів та ініціатив.</p> <p>Навчальні ресурси: Конституція України, міжнародні правові акти, постанови та резолюції щодо Голодомору, сучасна публіцистика.</p>
9	Обізнаність та самовираження у сфері культури	<p>Уміння: образно мислити та уявляти; інтерпретувати твори мистецтва про Голодомор; розвивати власну національно-культурну ідентичність у сучасному багатокультурному світі; окреслювати основні тенденції розвитку теми Голодомору в культурі минулого та сьогодення; використовувати мистецькі артефакти для вивчення теми Голодомору, осмислювати твори мистецтва в історичному контексті; виявляти вплив культури на особу.</p> <p>Ставлення: свідоме збереження і розвиток власної національної культури, повага до культур інших народів; відповідальна поведінка та піклування про місця пам'яті, пов'язані з Голодомором; відкритість до міжкультурного діалогу.</p> <p>Навчальні ресурси: твори мистецтва, творчі проекти, інтерактивні заняття в музеях, галереях тощо.</p>
10	Екологічна грамотність і здорове життя	<p>Уміння: надавати допомогу собі й тим, хто її потребує; ухвалювати рішення, обмірковуючи альтернативи і прогножуючи наслідки для здоров'я, добробуту і безпеки людини.</p> <p>Ставлення: відповідальне ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших людей; дотримання морально-етичних і правових норм; ціннісне ставлення до навколишнього середовища як до потенційного джерела здоров'я, добробуту та безпеки людини і спільноти, усвідомлення важливості бережливого природокористування, відповідальність за власну діяльність у природі; усвідомлення значення здоров'я для самовираження та соціальної взаємодії.</p> <p>Навчальні ресурси: соціальні / екологічні проекти; моделювання соціальних ситуацій.</p>

Наскрізнi змістові лінії

Наскрізнi змістові лінії проходять через усі навчальні предмети, а відтак, і через курс «Голодомор 1932 – 1933 років в Україні: історія, уроки на майбутнє», відбивають провідні соціально й особистісно значущі ідеї, що послідовно розкриваються у процесі навчання і виховання учнів; змістові лінії співвідносяться з ключовими компетентностями, опанування яких забезпечує формування ціннісних і світоглядних орієнтацій учня, що визначають його поведінку в життєвих ситуаціях. Навчання по змістових лініях реалізується через актуалізацію відповідних знанневих, діяльнісних і оцінно-ціннісних компонентів, творчу роботу при міжпредметній та внутрішньопредметній інтеграції, позакласну роботу і роботу гуртків за інтересами, участь у загальнонаціональних учнівських конкурсах.

Змістова лінія «**Екологічна безпека та сталий розвиток**» націлена на формування в учнів соціальної активності, відповідальності та екологічної свідомості, готовності брати участь у вирішенні питань збереження довкілля і розвитку суспільства, усвідомлення важливості сталого розвитку для майбутніх поколінь. В межах курсу вона реалізується за допомогою змістових наголосів на зміні середовища під час і після Голодомору та впливу Голодомору на подальший розвиток суспільства.

Реалізація змістової лінії «**Громадянська відповідальність**» сприятиме формуванню діяльного члена громади і суспільства, який розуміє принципи і механізми функціонування суспільства, є вільною особистістю, яка визнає загальнолюдські й національні цінності та керується морально-етичними критеріями і почуттям громадянської відповідальності у власній поведінці. При вивченні курсу вона відбивається у виокремленні питання громадянської відповідальності ідеологів, організаторів і виконавців злочинної голодотворної політики та суспільства в цілому за відсутність адекватної протидії їй.

Вивчення питань, що належать до змістової лінії «**Здоров'я і безпека**», має на меті сформуванню учня як духовно, емоційно, соціально й фізично повноцінного члена суспільства, здатного дотримуватися здорового способу життя і формувати безпечне життєве середовище. У зазначеному курсі реалізація цієї лінії пов'язана з наголосом на необхідності їжі як основи для задоволення базової фізичної потреби людини, позбавлення якої порушує фундаментальне право людини – права на життя.

Змістова лінія «**Підприємливість та фінансова грамотність**» націлена на розвиток лідерських ініціатив, здатність успішно діяти в технологічному швидкозмінному середовищі, забезпечення кращого розуміння молодим поколінням українців практичних аспектів власного життя. В межах курсу вона реалізується за допомогою ознайомлення учнів зі стратегіями виживання у надзвичайних ситуаціях, якою був Голодомор 1932 – 1933 рр.

Міжпредметні та предметні змістові лінії

Змістова лінія «**Культурна самосвідомість**» спрямована на розвиток школяра як особистості, яка розуміє роль культури у формуванні мислення, усвідомлює зміни різних культур упродовж історії, має уявлення про різноманіття культур та їх особливості, цінує свою культуру і культурну багатоманітність світу. В курсі вона реалізується у кількох площинах: вивчення учнями зміни культурних і ментальних рис українського народу під впливом голодотворної політики совєтської влади та ознайомлення зі способами художнього відображення подій Голодомору в літературі та мистецтві.

При вивченні змістової теми «**Інформаційне середовище**» головною метою є зростання учня як людини, яка сприймає і розуміє навколишнє інформаційне середовище, здатна його критично аналізувати, а також діяти в ньому відповідно до своїх цілей і прийнятої в суспільстві комунікативної етики. Тому при вивченні курсу передбачено ознайомлення учнів з основними видами інформаційних джерел про Голодомор та набуття досвіду їх пошуку, аналізу, узагальнення, презентації результатів.

Наскрізна змістова тема «**Цінності й моральність**» спрямована на формування учня як морально повноцінної людини, яка знає загальновизнані правила поведінки, дотримується їх у школі і поза школою, не байдує до нехтування ними і за потреби реагує на це відповідно до можливостей. Для курсу «Голодомор 1932 – 1933 років в Україні: історія, уроки на майбутнє» це є однією з головних змістових ліній, позаяк передбачає погляд на події, пов'язані з Голодомором як порушення фундаментальних цінностей – права на життя, працю, свободу слова тощо.

Предметні компетентності

Комплексним показником рівня історичної освіти є **історична компетентність** учнів, тобто здатність пізнавати минуле, заснована на знаннях, ціннісних орієнтирах і досвіді, набутих у процесі навчання. До **елементів історичної компетентності** належать:

Хронологічна компетентність, тобто вміння орієнтуватися в історичному часі, встановлювати близькі та далекі причинно-наслідкові зв'язки подій Голодомору, розглядати суспільні явища в конкретно-історичних умовах 20–30-х рр ХХ ст., виявляти зміни і тяглість життя суспільства;

Просторова компетентність – вміння орієнтуватися в історичному просторі подій, пов'язаних з Голодомором, та знаходити взаємозалежності в розвитку суспільства, господарства, культури і природного довкілля;

Інформаційна компетентність – вміння працювати з джерелами історичної інформації про Голодомор, інтерпретувати зміст джерел, визначати їх надійність, виявляти і критично аналізувати розбіжності в позиціях авторів джерел;

Логічна компетентність – вміння визначати і застосовувати теоретичні поняття для аналізу й пояснення історичних подій та явищ, пов'язаних з Голодомором, ставити запитання та шукати відповіді, розуміти множинність трактувань Голодомору 1932 – 1933 років в Україні та порівнювати різні його інтерпретації;

Аксіологічна компетентність – вміння формулювати оцінку Голодомору і державній політиці, що призвела до нього, а також причетних до неї історичних постатей, суголосну до цінностей та уявлень відповідного часу чи відповідної групи людей, осмислювати зв'язки між історією і сучасним життям.

Структура програми та організація навчання учнів

Програма складається з пояснювальної записки, структурованих за урочними темами очікуваних результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів і змісту навчального матеріалу як основи для досягнення цих результатів. Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності зорієнтовані на формування відповідних компетентностей і викладені через знання, розуміння й вміння, які відповідають знанневому, смисловому й діяльнісному компонентам. Ціннісний компонент відображений у категорії «ставлення» ключових компетентностей у розділі «Компетентнісний потенціал курсу».

Зміст кожної урочної теми містить перелік історичних сюжетів. Вчителі, орієнтуючись на вимоги щодо підготовки учнів, мають можливість самостійно визначати кількість і перелік питань до кожного уроку залежно від умов організації навчального процесу, пізнавальних можливостей школярів, класу та індивідуального підходу вчителя до викладання.

Ця програма є складовою дидактичного комплексу, який окрім неї містить навчальний посібник для учнів, методичний посібник для вчителя та методичні матеріали. Тому зміст і характер діяльності, закладений у програмі, тісно прив'язаний до навчального посібника.

Кожний сюжет у посібнику подається у стислому інформативному та нейтральному за характером тексті й супроводжується добіркою джерел (писемних, візуальних, умовно-графічних тощо) з методичним інструментарієм для їх вивчення та посиланням на додаткові джерела інформації. При цьому інформаційні тексти насамперед спрямовані на допомогу учневі в орієнтуванні в історичному контексті, а головну інформацію десятикласники мають отримувати безпосередньо з джерел.

Окрім розписаного вище компетентнісного підходу (визначення проміжних і кінцевих результатів навчання, орієнтації усього освітнього процесу на здобуття учнями певних здатностей особистості (компетентності), які знаходять прояв у комплексі вмінь, заснованих на знаннях, ціннісних орієнтирах та досвіді діяльності) програма зорієнтована на широке запровадження діяльнісного та аксіологічного підходів.

Відповідно до діяльнісного підходу ефективність навчання залежить від залучення учнів до різноманітних видів діяльності, що дозволяє їм успішно оволодіти суспільним досвідом та, як наслідок, забезпечення соціальної активності особистості. Це спонукає вчителя постійно створювати такі навчальні ситуації, які підготовлювали учнів до самостійного здобуття інформації, її аналізу та узагальнення. Відтак, програма спрямовує вчителя на застосування широкого арсеналу дослідницьких прийомів і методів навчання: від міні-лабораторних досліджень та лабораторно-практичних робіт до ґрунтовних проектів. Разом з тим, програма не обмежує використання вчителем форм навчання, а саме: індивідуальної, парної, групової та колективної.

Важливою складовою організації навчання за діяльнісним підходом є презентація результатів. Тому програма орієнтує вчителя на максимальне урізноманітнення її форм (усне повідомлення, стіннівка, мультимедійна презентація, міні-підручник для малюків, відеофільм, літературна композиція тощо) та підсилення її соціальної значущості (можливості використання в межах паралелі класів, всього навчального закладу, мікрорайону).

Аксіологічний підхід – це ціннісний погляд як на події минулого, так і на їх вплив на сучасність та майбутнє; своєрідні уроки, які здобуває з минулого суспільство і, що важливо, кожна

конкретна особистість.

Вивчаючи події Голодомору, учні мають дійти висновку, що не можна бути пасивним, коли поруч коїться злочин, бо завтра потерпілим можеш стати ти. Тому важливо вчасно локалізувати небезпеку, позаяк геноцид – це не справа одного дня, а тривалий процес, що починається з незначних кроків з обмеження базових прав людини. Кожна людина має право на життя та низку прав і свобод, які потрібно постійно захищати і відстоювати. Колективним засобом такого захисту є національна держава, яка, в свою чергу, також є цінністю і потребує захисту. Часом політичні сили, приходячи до влади, через пропаганду, цензуру, обмеження свободи слова, суперечливі закони призводять до соціальних катаклізмів і катастроф. Історія Голодомору показує, що український народ, який у 30-ті рр. XX ст. став жертвою такої політики, чинив активний спротив режимові. Проте советська каральна система виявилася сильнішою. Отже, завданням кожного свідомого громадянина є перешкодити цьому. Не можна допускати, щоб інші вирішували за громадян України їх долю. Тому нагальною є потреба мобілізації та консолідації суспільства і недопущення соціальних розколів. Багато наших сучасних проблем (мовна, різні тлумачення історії, корупція, почуття меншовартості, слабкості і страху) є наслідком подій минулого, зокрема таких трагічних, як Голодомор. Тому треба докласти багато зусиль для того, щоб остаточно подолати його наслідки, адже попри репресії, Голодомор та інші катаклізми в нашій історії XX – XXI ст. ми маємо державу, за яку боролися і про яку мріяли цілі покоління наших пращурів.

Відтак в програмі велику увагу приділено аспектам, пов'язаним з особистісними оцінками подій, визначенням їх впливу на конкретний регіон, місто чи село, власну родину. Такий підхід вимагає специфічних методів навчально-пізнавальної діяльності: вивчення родинних історій, написання есе, проведення опитувань тощо.

ГОЛОДОМОР 1932 – 1933 В УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ, УРОКИ НА МАЙБУТНЄ

Курс за вибором (35 год.)

	Орієнтовні напрями навчальної діяльності учнів	Зміст уроків
<p>1 - 2</p>	<p><i>учень/учениця:</i></p> <p><i>характеризує</i> права людини як базові цінності людства;</p> <p><i>пояснює, застосовує</i> поняття і терміни: «людські права», «національна ідентичність», «геноцид», «голод», «політика творення голоду»;</p> <p><i>проводить соціологічне дослідження</i> з теми: «Що будь-якій людині потрібно для повноцінного і щасливого життя», <i>визначає</i> маркери дослідження (їжа, свобода, гідність, повага до особистості, її ідентичності та ін.), <i>аналізує і презентує</i> результати;</p> <p><i>бере участь</i> в дискусії з питань базових цінностей людства</p>	<p>Людські права як базові цінності</p> <p>Базові цінності людини та ідентичність. Голод, політика творення голоду як порушення права людини на життя.</p>
<p>3 – 4</p>	<p><i>учень/учениця:</i></p> <p><i>використовує карту</i> для пояснення сільськогосподарської спеціалізації і ролі України на внутрішньому російському та світовому хлібному ринках;</p> <p><i>порівнює</i> вирішення аграрного питання у Російській імперії, європейських країнах, США, Японії;</p> <p><i>структурує інформацію і розробляє</i> діаграми для характеристики особливостей колоніальної економіки українських земель;</p> <p><i>аналізує</i> документи з питань політико-економічного статусу України у складі Російської імперії до революції 1917 року (програми партій, документи російського уряду тощо);</p> <p><i>бере участь в обговоренні</i> політичного статусу українських земель;</p> <p><i>самостійно підбирає і класифікує</i> документи з мовного і релігійного питань.</p> <p><i>поєднує візуальні, текстові джерела</i> для характеристики традицій, повсякденного життя українців та їхніх сусідів</p>	<p>Україна – житниця Європи</p> <p>Політико-економічний статус України у складі Російської імперії до революції 1917 року: особливості колоніальної економіки українських земель, сільськогосподарської спеціалізації, роль на внутрішньому російському та світовому хлібному ринках.</p> <p>Політичний статус українських земель, свободи/несвобода, мовне, релігійне питання тощо.</p> <p>Повсякденне життя українців та їхніх сусідів: побут, ідентичність, традиції.</p>
<p>5 – 6</p>	<p><i>учень/учениця:</i></p> <p><i>аналізує</i> сутність Української революції і українських державотворчих зусиль,</p>	<p>Українські державотворчі зусилля та боротьба за українські ресурси (1917 – 1921)</p>

	<p>найголовніші програмові рішення урядів УНР, Української держави;</p> <p><i>досліджує</i> документи з питань політичних прав, зокрема і національних меншин, аграрної політики, експлуатації ресурсів тощо;</p> <p><i>порівнює</i> вирішення основних державотворчих питань у документах УНР, Української держави, білого, червоного рухів;</p> <p><i>висловлює судження</i> щодо причин поразки Української революції і українських державотворчих зусиль;</p> <p><i>окреслює</i> у загальних рисах сутність проектів відновлення колоніального статусу України у складі імперської Росії (білий рух, білі), совєтської Росії (червоні), <i>пояснює</i> яке значення у цих проектах надавалось темі експлуатації ресурсів, зокрема продовольчих;</p> <p><i>розробляє</i> власні каталоги фотовиставки «Радикальні зміни повсякдення українців та їхніх сусідів (1917 – 1920): побут, ідентичність, традиції»;</p> <p><i>складає документальну хроніку</i> подій: українських державотворчих зусиль та імперських війн за українські ресурси (1917 – 1920);</p> <p><i>самостійно досліджує</i> спогади П. Скоропадського і Д. Дорошенка, як ілюстрації подій (1917 – 1920), для пояснень змін у житті людей.</p>	<p>Українська революція і українські державотворчі зусилля. Найголовніші програмові рішення урядів УНР, Української держави.</p> <p>Причини поразки української революції і українських державотворчих зусиль (1917 – 1920)</p> <p>Суть проектів відновлення колоніального статусу України у складі імперської Росії (Білий рух, білі), радянської Росії (червоні).</p> <p>Радикальні зміни повсякдення українців та їхніх сусідів (1917 – 1920) побут, ідентичність, традиції.</p>
<p>7 – 8</p>	<p><i>учень/учениця:</i></p> <p><i>пояснює, застосовує</i> поняття і терміни: імперія, метрополія, колонія, <i>наводить</i> відповідні історичні приклади;</p> <p>характеризує комуністичну ідеологію як ідеологію тоталітаризму, насильництва, класової нетерпимості</p>	<p>Комуністична, імперська ідеологія СРСР</p> <p>Доктринальні засади комуністичної ідеології. Сутнісні характеристики СРСР як імперії.</p>
<p>9 – 10</p>	<p><i>учень/учениця:</i></p> <p><i>використовує карту</i> для пояснення змін адміністративно-територіального устрою, колоніального характеру економіки українських земель в складі СРСР;</p> <p><i>опрацьовує</i> документи з питань радикальних змін політико-економічного статусу України у складі ССРСР, особливостей колоніальної економіки українських земель (Конституція</p>	<p>Україна – хлібний кошик СРСР (1922 – 1927)</p> <p>Політико-економічний статус України у складі ССРСР: особливості колоніальної економіки українських земель з акцентом на с-г спеціалізацію і радикальної зміни ролі на внутрішньому російському та світовому хлібному ринках.</p> <p>Голоди 1921–1923, 1924–1925.</p>

	<p>УСРР тощо), <i>доводить</i> декларативність радянських Конституцій;</p> <p><i>добирає</i> історико-літературні і мистецькі матеріали для аналізу політики українізації;</p> <p><i>використовує</i> можливості, Інтернету для створення документального відеофільму про зміни повсякденного життя українців та їхніх сусідів: побут, ідентичність, традиції (1921 – 1927)</p>	<p>Радикальні зміни політичного статусу, політичного життя, національні реформи тощо.</p> <p>Радикальні зміни повсякденного життя українців та їхніх сусідів: побут, ідентичність, традиції</p>
11 – 12	<p><i>учень/учениця:</i></p> <p><i>аналізує інформацію</i> про зміст советської пропаганди у переддень Голодомору;</p> <p><i>використовує</i> радянські плакати як джерело інформації про формування образів ворога (куркуль, петлюрівець, піп);</p> <p><i>бере участь</i> у рольовій грі «Психологічна основа нищення цілих груп людей»;</p> <p><i>знаходить</i> у запропонованих учителем документах (карикатури, літературні твори, передові статті радянської преси тощо) антиукраїнську складову радянської пропаганди</p>	<p>Мова ненависті: державна пропаганда у переддень Голодомору</p> <p>Зміст советської пропаганди у переддень Голодомору.</p> <p>Формування образів ворога (куркуль, петлюрівець, піп).</p> <p>Формування психологічного тла для нищення цілих груп людей, антиукраїнська складова в пропаганді</p>
13-14	<p><i>учень/учениця:</i></p> <p><i>пояснює, застосовує</i> поняття і терміни: «воєнний комунізм» «надзвичайні заходи», голод;</p> <p><i>аналізує</i> політику реанімації «воєнного комунізму», нищення опозиції всередині правлячої партії;</p> <p><i>працює над власним навчальним проектом:</i> «Голод 1928/29 р. в Україні: причини і наслідки».</p>	<p>Початок сталінської «революції згори». Голод в УСРР 1928/29 р.</p> <p>Злам НЕПу, система «надзвичайних заходів», спроба реанімації політики «воєнного комунізму», голод 1928/29, його причини і наслідки.</p> <p>Нищення опозиції всередині правлячої партії, ствердження диктатури Сталіна.</p>
15 - 16	<p><i>учень/учениця:</i></p> <p><i>пояснює, застосовує</i> поняття і терміни: «диктатура Сталіна», «куркульська родина», «форсована колективізація сільського господарства», «СВУ», «УАПЦ».</p> <p><i>працює над власним навчальним проектом:</i> «Наступ на церкви і релігію кінець 1920-початок 30-х рр.»;</p> <p><i>самостійно добирає</i> історико-культурологічні матеріали для аналізу радянської політики щодо української інтелігенції, УАПЦ.</p>	<p>«Ліквідація куркульства як класу» та наступ на «український націоналізм»</p> <p>Депортація «куркульських родин», форсована колективізація сільського господарства.</p> <p>Наступ влади на «український націоналізм», інтелігенцію. Процес СВУ. Ліквідація УАПЦ</p>
17-19	<p><i>учень/учениця:</i></p>	<p>Голодомор 1932 – 1933 рр.: механізми, масштаби, наслідки</p>

	<p><i>складає</i> опис усіх механізмів вилучення продовольства;</p> <p><i>використовує карту</i> для визначення територій, що постраждали від Голодомору, пояснення масштабу Голодомору, напрямків переселенської політики і селянського опору Голодомору;</p> <p><i>аналізує</i> причини, хід і наслідки наступу на українську інтелігенцію, ліквідації «українських націоналістів»;</p> <p><i>захищає мультимедійний проект</i> «Діти – жертви Голодомору»;</p> <p><i>досліджує</i> долю різних націй і народів в період Голодомору</p>	<p>Механізми вилучення продовольства.</p> <p>Продовження наступу на інтелігенцію і ліквідація «українських націоналістів».</p> <p>Територія Голодомору, людські втрати. Діти – жертви Голодомору.</p> <p>Українці і інші національності – жертви Голодомору.</p>
20 - 21	<p><i>учень/ учениця:</i></p> <p><i>проводить краєзнавче дослідження</i> «Голодомор у народній пам'яті і регіональному фольклорі»;</p> <p><i>опрацьовує</i> наявну інформацію про події в регіоні у місцевих бібліотеках-архівах-музеях, <i>робить висновки</i> про наявність матеріалів про Голодомор у місцевих бібліотеках, архівах, музеях;</p> <p><i>створює архів особистих історій</i> жертв Голодомору</p>	<p>Голодомор в особистих історіях</p> <p>Краєзнавчий аспект історії Голодомору</p>
22 - 23	<p><i>учень/ учениця:</i></p> <p><i>аналізує</i> діяльність організаторів, виконавців Голодомору, поведінку співучасників злочину;</p> <p><i>висловлює судження про</i> кримінальну і моральну відповідальність людини в умовах Голодомору</p>	<p>Злочинці: організатори, виконавці, співучасники</p> <p>Хто були злочинці. Кримінальна і моральна відповідальність за скоєні вчинки</p>
24 – 26	<p><i>учень/ учениця:</i></p> <p><i>добирає інформацію</i> про різні форми опору, стратегії виживання;</p> <p><i>виокремлює коло</i> рятівників жертв Голодомору;</p> <p><i>досліджує історії</i> рятівників і врятованих; <i>створює архів</i> їх особистих історій</p> <p>рятівників і жертв Голодомору;</p> <p><i>захищає мультимедійний проект</i> «Історії рятівників і врятованих»</p>	<p>Спротив і стратегії виживання в умовах Голодомору, рятівники</p> <p>Форми опору, стратегії виживання.</p> <p>Кола рятівників, історії рятівників і врятованих.</p>
27 – 28	<p><i>аналізує</i> інформацію мас-медіа різних країн про Голодомор, дізнається, як Світ реагував на це явище;</p>	<p>Світ і Голодомор: мовчання і Люди Правди</p>

	<p><i>порівнює</i> діяльність журналістів, які були включені в сталінську пропаганду і тих, кого можна назвати Люди Правди;</p> <p><i>висловлює судження</i> про роль пропаганди, мас-медіа в часи Голодомору</p>	<p>Інформація про Голодомор в різних країнах світу.</p> <p>Реакція світової спільноти на події Голодомору.</p> <p>Сталінські пропагандисти і Люди Правди.</p>
29 – 30	<p><i>учень/ учениця:</i></p> <p><i>пояснює і застосовує</i> поняття «механізми замовчування», «інформаційна блокада», «радянський геноцид»;</p> <p><i>проводить історико-соціологічне дослідження</i> «Як і чому замовчувався Голодомор в СРСР»;</p> <p><i>аргументує</i> необхідність прориву інформаційної блокади, збереження пам'яті про Голодомор;</p> <p><i>здійснює критичний аналіз</i> статті Рафаїла Лемкіна «Радянський геноцид в Україні»</p>	<p>Влада, українське суспільство після Голодомору (1933 – кінець 1980-х рр.)</p> <p>Психологічні наслідки Голодомору. Механізми замовчування Голодомору в СРСР.</p> <p>Прорив інформаційної блокади.</p> <p>Збереження пам'яті про Голодомор.</p> <p>Рафаїл Лемкін і його оцінка радянського геноциду в Україні</p>
31-33	<p><i>учень/ учениця:</i></p> <p><i>збирає і систематизує</i> інформацію про голодні катастрофи в Україні (21-23, 24-25, 28-29, 46-47), загальносоюзний голод (1921-1933), казахський (1930-ті), голод в Ірландії, Китаї, Бенгальській Індії та ін.;</p> <p><i>дає порівняльну характеристику</i> голодотворної політики різних урядів у різні історичні періоди;</p> <p><i>використовує</i> набутий матеріал для участі в обговоренні, як голодотворна політика і голодомор порушували базові цінності людства</p>	<p>Інші приклади голоду як інструменту владної політики (XIX – XX ст.)</p> <p>Голодні катастрофи в Україні (1921-1923, 1924-1925, 1928-1929, 1946-1947). Загальносоюзний голод (1931-1933), казахський (1930-ті).</p> <p>Інші приклади політики творення голоду в Світі (голод в Ірландії, Китаї, Бенгальській Індії та ін.), спільне й відмінне з історією Голодомору</p>
34 - 35	<p><i>учень/ учениця:</i></p> <p><i>добирає історичну інформацію для участі в обговоренні</i>, чому нам важливо знати і пам'ятати про Голодомор та інші приклади голодотворної політики в Світі;</p> <p><i>захищає мультимедійний проект</i> «Уроки Голодомору в контексті потреби активної соціальної, громадянської позиції, толерантності, боротьби з бідністю, протидії неправді».</p>	<p>Уроки Голодомору на майбутнє: особистісний вимір</p> <p>Уроки Голодомору в контексті потреби активної соціальної, громадянської позиції, толерантності, боротьби з бідністю, протидії неправді.</p>

Список рекомендованої літератури

Джерела

1. Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України, Міжнар. благод. фонд «Україна 3000»; упоряд. Р. Я. Пиріг; голова редкол. В. А. Смолій. – К. : Києво-Могилянська академія, 2007. – 1128 с.
2. Голодомор в Україні 1932–1933 років за документами Політичного архіву Міністерства закордонних справ Федеративної Республіки Німеччина / упоряд., вступ. ст., пер. з нім. А. І. Кудряченко; Національний ін-т стратегічних досліджень. – К. : НІСД, 2008. – 336 с.
3. Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/376-16>.
4. Колективізація і голод на Україні: 1929–1933 рр. Зб. док. і мат / упор. Г. Михайличенко. – К. : Наукова думка, 1992. – 736 с.
5. Листи з Харкова: голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів, 1932–1933 роки / упоряд. і вступ. слово: А. Граціозі; пер. з іт. М. Прокопович; наук. ред.: Ю. Шаповал; Іт. ін-т культури в Україні. – Харків : Фоліо, 2007. – 255 с.
6. Постанова Апеляційного суду міста Києва за кримінальною справою, порушеною за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 роках. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://memory.gov.ua/publication/postanova-apelyatsiinogo-sudu-mista-kieva-za-kriminalnoyu-spravoyu-porushenoyu-za-faktom>.
7. Рафаель Лемкін. Радянський геноцид в Україні (стаття 28 мовами) / редактор Роман Сербин. – К. : Майстерня книги, 2009. – 208 с.
8. Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ГПУ–НКВД. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 604 с.
9. 33-й: голод. Народна Книга-Меморіал / упоряд. Л. Б. Коваленко, В. А. Маняк; передм. та післямова В. А. Маняка, Л. Б. Коваленко. – К. : Радянський письменник, 1991. – 584 с.
10. Упокорення голодом: збірник документів / упор.: М. Мухіна; АН України; Інститут української археографії. – К. : Інститут української археографії АН України, 1993. – 312 с.

Книги, статті

11. Кульчицький С. Голод 1932–1933 рр. в Україні як геноцид: мовою документів, очима свідків / С. В. Кульчицький. – К. : Наш час, 2008. – 240 с.
12. Василенко В. [Голодомор 1932–1933 років в Україні як злочин геноциду: правова оцінка](#) / В. Василенко. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 2009. – 48 с.
13. Васильєв В., Малашенко Л., Уїткрофт С., Шаповал Ю. Командири великого голоду: поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україну та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр. / Київська міська організація Всеукраїнського товариства «Меморіал»; В. Ю. Васильєв (ред.), Ю. І. Шаповал (ред.). – К. : Генеза, 2001. – 399 с.
14. Веселова О. Увічнення пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні / О. М. Веселова // Український історичний журнал. – 2004. – № 2. – С. 50–62.
15. Вронська Т., Осташко Т. Участь українських зарубіжних політичних та громадських організацій в акціях протесту 30-х рр. проти голодомору / Т. В. Вронська, Т. С. Осташко // Український історичний журнал. – 2003. – № 5. – С. 65–82.
16. Глущенко Д. Історична пам'ять: Президент оголосив ушанування жертв голодомору 1932–1933 рр. пріоритетом центральної та місцевої влад / Д. Глущенко // Універсум. – 2005. – № 11–12. – С. 8.
17. Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки / С. І. Білоконь, В. І. Марочко та ін.; відп. ред. В. М. Литвин; Нац. акад. наук України; Ін-т історії України. – К. : Наукова думка, 2003. – 887 с.
18. Голод-геноцид 1932–1933 років в Україні / ред. Ю. Шаповал; forew. L. Luciuk; Ukrainian Canadian Professional Civil Liberties Association. – [Канада] : The Kashtan Press, 2005. – 336 с.
19. Голодомор 1932–1933 років в Україні в сучасній історіографії (1986–2009 роки): монографія / Шитюк М. М., Назарова К. В. – Миколаїв : Вид-во МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2012. – 227 с.
20. Голодомор 1932–1933 років в Україні як злочин геноциду згідно з міжнародним правом: зб. наук. пр. / М. Антонович та ін.; наук. ред.: В. Василенко, М. Антонович. – Вид. 3-тє, допов. – К. : Києво-Могилянська акад., 2014. – 363 с.
21. Голодомор 1932–1933 років в Україні: хроніка / В. Марочко, О. Мовчан. – К. : Києво-Могилянська академія, 2008. – 294 с.
22. Голодомор 1932–1933 рр. в Україні: усна історія: посібник-хрестоматія / упоряд. М. А. Боровик та ін. – К. : [б. в.], 2009. – 144 с.
23. Голодомор 1932–1933 рр. в УСРР і українська діаспора Північної Америки / О. Ковальчук,

- Т. Марусик; Ін-т історії України НАН України; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Наші книги, 2010. – 223 с.
24. Голодомор в Україні 1932–1933 років. Людський вимір трагедії / Ін-т візуал. історії та освіти Фонду Шоа Ун-ту Півд. Каліфорнії; авт.-упоряд. Олександр Войтенко. – К. : Майстерня книги, 2010. – 54 с.
 25. Голодомор в Україні 1932–1933 років. Людський вимір трагедії. [Електронний ресурс]. – [Б. м.] : Інститут Фонду Шоа Університету Південної Каліфорнії, 2010. – 1 ел. опт. диск (DVD-ROM).
 26. Граціозі А. Голод УСРР 1931–1933 рр. та український голодомор: чи можлива нова інтерпретація? / А. Граціозі // Український історичний журнал. – 2005. – № 3. – С. 120–132.
 27. Гриневич Л. Сталінська революція згори та голод 1933 р. як фактори політизації української спільноти / Гриневич Л. В. // Український історичний журнал. – 2003. – № 5. – С. 50–65.
 28. Гриневич Л. Хроніка колективізації та Голодомору в Україні 1927–1933: в 4 т., 6 кн., з іл. та мапами / Л. Гриневич. – Т. 1, кн. 1. Початок надзвичайних заходів. Голод 1928–1929 років. – К. : Критика, 2008. – 552 с.
 29. Доброчинці. Ці люди допомогли іншим вижити в роки Голодомору. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2012/11/24/101352/>.
 30. Заставний Ф. Український голодомор 1932–1933 рр. через призму демографічної статистики / Ф. Заставний // Розбудова держави. – 2003. – № 9–12. – С. 18–31.
 31. Захаров Є. Чи можна кваліфікувати Голодомор 1932–1933 років в Україні та на Кубані як геноцид? / Є. Захаров. – Харків : Права людини, 2008. – 47 с.
 32. Сюдюков І. Щоденники свідків Голодомору 1932–1933 як унікальне історичне джерело. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://day.kiev.ua/uk/article/ukrayina-incognita/shchodenniki-ochevidciv-golodomoru-1932-1933-rokiv-yak-unikalne>.
 33. Їдло 33-го. Словник голодомору / зібрав і упорядкував О. Різників. – Одеса : Вид-во «Юридична література», 2003. – 168 с.
 34. [Конквест Р. Жнива скорботи: радянська колективізація і голодомор](#) / Роберт Конквест; під ред. С. Головка. – К. : Либідь, 1993. – 384 с.
 35. Кривоніс В. Соціальні функції органів правопорядку в період Голодомору 1932–1933 рр. в Україні / Кривоніс В. М. // Український історичний журнал. – 2004. – № 1. – С. 101–119.
 36. Кугутяк М. Голодомор 1933-го і Західна Україна / Микола Кугутяк. – Івано-Франківськ : Прикарпатський університет, 1994 – 70 с.
 37. [Кульчицький С.](#) 1933: трагедія голоду / С. В. Кульчицький. – К. : «Знання», 1989. – 48 с.
 38. Кульчицький С. Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення / С. В. Кульчицький. – К. : Наш час, 2008. – 424 с.
 39. Марочко В. «Торгсин»: золота ціна життя українських селян у роки голоду / Марочко В. І. // Український історичний журнал. – 2003. – № 3. – С. 90–102.
 40. Марочко В. Голодомор 1932–1933 рр. / В. Марочко. – К. : [б. в.], 2007. – 64 с.
 41. Марочко В., Білокінь С., Веселова О., Вронська Т., Ганжа О. Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки / В. І. Марочко, С. І. Білокінь, О. М. Веселова, Т. В. Вронська, О. І. Ганжа; В. М. Литвин (відп. ред.); НАН України; Інститут історії України. – К. : Наукова думка, 2003. – 888 с.
 42. Марунчак М. Нація в боротьбі за своє існування: 1932–1933 рр. в Україні і діаспорі / М. Марунчак. – Вінніпег : Українська Вільна Академія Наук в Канаді, 1985. – 144 с.
 43. Мейс Джеймс: «Ваші мертві вибрали мене...» / за заг. ред. Л. Івшиної. – К. : ЗАТ «Українська прес-група», 2008. – 672 с.
 44. Папуга Я. Греко-католицьке духовенство в акції протесту українців Польщі проти Голодомору 1932–1933 рр. / Я. Б. Папуга // Пам'ять століть. – 2003. – № 4. – С. 85–91.
 45. Папуга Я. Західна Україна і Голодомор 1932–1933 років: морально-політична і матеріальна допомога постраждалим: монографія / Папуга Я. Б.; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Львівське відділення. – Львів : Астролябія, 2008. – 248 с.
 46. Сергійчук В. Голодомор 1932–1933 років як геноцид українства / Володимир Сергійчук. – Вид. 3-тє, допов. – Вишгород : Сергійчук М. І., 2015. – 168 с.
 47. Сергійчук В. Як нас морили голодом: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947 / В. І. Сергійчук / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка; Центр українознавства. – 2 вид., доп. – К. : Українська Видавнича Спілка, 2003. – 251 с.
 48. Сидорук А. Пристрасна правда Р. Конквеста. Голодомор 1932–1933 рр. / А. Сидорук // Всесвіт. – 2003. – № 7–8. – С. 140–142.
 49. Снайдер Тімоті. Голод у СРСР. Уривок із книжки «Криваві Землі. Європа між Гітлером та

- Сталіном». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://istpravda.com.ua/research/2011/11/25/62973/>.
50. Шуйський І., Полянецький А. Голодомор у першій столиці / І. В. Шуйський (упоряд.), В. А. Полянецький (упоряд.). – Харків : ТОВ «Шанс», 2008. – 288 с.

Інтернет-ресурси

51. Веб-сайт Геноцид Голодом: <http://holodomoreducation.org/index.php/id/158/lang/ua>.
52. Голодомор 1932–1933 рр. Опис колекції документів ГДА Служби безпеки України на офіційному сайті СБУ: http://sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=49757&cat_id=53076.
53. Електронний архів визвольного руху : <http://avr.org.ua>.
54. Електронний архів Голодомору: зведений реєстр архівних документів. – Доступ до ресурсу: <http://archives.gov.ua/Sections/Famine/Publicat/>.
55. Енциклопедія Голодомору 1932–1933 років в Україні: <http://history.org.ua/?discussion&nazva= enhld>.
56. Меморіал пам'яті жертв голодоморів в Україні в Києві: <http://memorialholodomors.org.ua>.
57. Пам'ятники жертвам Голодомору в Україні: <http://holodomor-monuments.org>.
58. Сайт Українського інституту національної пам'яті: <http://memory.gov.ua/holodomor-commemoration-news>.
59. Спеціальний проект сайту «Історична правда» – «Голодомор 1932–1933». – Доступ до ресурсу: <http://istpravda.com.ua/themes/holodomor/>.
60. Спеціальний розділ офіційного веб-порталу Державного комітету архівів України, присвячений Голодомору: <http://archives.gov.ua/Sections/Famine/index.php>.

Відеотека

61. «33-й. Свідчення очевидців», реж. М. Лактіонов-Стезенко, 1989, Українська студія хронікально-документальних фільмів, об'єднання «Імпульс», Україна.
62. «Великий голод», реж. Е. Лозовий, П. Овечкін, 2005, студія 1+1, Україна.
63. «Голод-33», за мотивами роману Василя Барки «Жовтий князь», реж. О. Янчук, 1991, кіностудія імені О. Довженка, Україна.
64. «Голодомор. Україна. ХХ століття: технологія геноциду», реж. В. Дерюгін, 2005, фонд «Україна 3000», Національна телекомпанія України, Україна.
65. «Живі», реж. С. Буковський, 2008, кіностудія «Листопад фільм», Україна.
66. «Жнива розпачу», авт. і реж. С. Новицький, Ю. Луговий, 1984, [б. с.], Канада.
67. «Жорна», авт. і реж. Г. Гін, 2008, студія «МедіаПорт», Харків, Україна.
68. «Закляття безпам'ятства. Голодомор 1932–33 років на Луганщині», реж. О. Крамаренко, 2009, [б. с.], Україна.
69. «Маленьке життя», реж. О. Жовна, 2008, кінокомпанія «Група компаній Фокстрот», Україна.
70. «Незнаний голод», реж. Т. Гукало, 2003, кінокомпанія «Комітет дослідження українського Голодомору», Канада.
71. «О горе, це ж гості до мене», реж. П. Фаренюк, 1989, Українська студія хронікально-документальних фільмів, Україна.
72. «Під знаком біди», реж. К. Крайній, 1990, студія «Київнаукфільм», Україна.
73. «Поводир», реж. О. Санін, 2014, студія «Prontofilm», Україна.
74. «Свіча Джеймса Ернеста Мейса», реж. Н. Сущева, 2008, агенція «Стожари», Україна.
75. «Україна. Забута історія – Голодомор. Влада варта смерті», реж. А. Романді, 2011, телеканал «Мега», Україна.
76. «Українська ніч 33-го», у 4 частинах («Страх», «Жах», «Гільйотина», «Справа Грушевського»), реж. В. Георгієнко, 1994–1998, студія «Укртелефільм», Україна.
77. «Хлібна гільйотина», реж. І. Кобрин, 2008, студія «Телеком», Україна.
78. «Час темряви», реж. С. Дудка, 2003, студія «Укртелефільм», Україна.